

Av Civilingenjör Kjell Bengtsson, Stockholm 1977-01-10

Samer I Täveldals fjäll

I mitten av 1700-talet utnyttjades Täveldals fjäll av två bröder, Lars och Klämit Hemminsson, som från 1752 betalade den nyinförda lappräntan för rätten att utnyttja dessa områden för sina renar. Sedan Klämit flyttat till Norge övertogs hans rätt 1758 av Olof Andersson, en svåger till Lars Hemminsson. De båda sistnämnda verkade inom området till sin död, då de efterträddes av söner, Anders Olofsson och Anders Larsson, som båda tillträdde 1796.

Nästa förändring kom redan 1803, då Anders Larsson sålde sin rätt till Nils Olofsson, en broder till Anders Olofsson. Området delades således ånyo mellan två bröder, sedan man passerat stadierna svågrar och kusiner. Då den förste nybyggaren, Olof Jonsson, kom till området, uppgav de båda bröderna, att deras förfäder bott i dessa fjällområden redan långt före 1752.

En reseberättelse

Tysken Ernst Moritz Arndt har gett en livfull skildring av förhållanden i trakten, då han besökte området samtidigt med att Handöls kapell skulle invigas 1804. Några av hans iakttagelser bör återges. Det var ett stort sällskap, som drog upp från Åre till Handöl. Det fanns körväg fram till Sta, men sedan fick man rida till Vallarna (Ånn). Därifrån skulle man färdas i två båtar till Handöl. Den ena båten kom först iväg. Sedan den andra båten färdiglastats, fick den skjutas ut på djupvatten av en same, som skulle till Handöl för att gifta sig. När båten kommit loss, och samnen stod där i vatten till midjan, vägrade skepparen att ta upp en same i båten. Till slut fick den andra båten vända för att hämta samnen. Tysken var upprörd över en sådan fördomsfullhet.

En annan anteckning gäller samnen Anders Olofsson och kyrkvaktmästaren från Åre som störde nattsömnen i gården i Handöl genom att skälla på varandra som "rödglödande kalkontuppar". Den dag då kapellet skulle invigas, pågick programmet från sju på morgonen till klockan tre påföljande morgon. Efter kyrko- och kyrkogårdsinvigning följde gudstjänst med husförhör, vigsel, två jordfästningar, måltider, upptagning av gåvor till prästen och lappränta, biläggning av inbördes tvister mellan samerna, bröllopsceremonier med bl.a. gåvor till brudparet, dans och andra förlustelser. Den som blev trött sov en eller annan timme på golvet för att sedan fortsätta.

Anders Olofsson var den som märktes mest. Han beskrives som den rikaste och mest inflytelserike, som ständigt ville dominera. Han vägrade att ge bidrag till prästen och present till brudparet. Det var först, efter lång övertalning av de övriga, och sedan prästen skällt ut honom för hans fylleri, som han gav något, men då blev det så mycket rikligare. Han måste tydligen ständigt markera vem det var, som bestämde.

Arndt använde dagarna i Handöl till att flitigt studera samernas levnadsförhållanden. Han förstod vilket hårt liv de förde med primitiva bostäder uppe i fjället och frågade om de inte skulle vilja bli bofasta och leva som bönder. På sina frågor fick han det beskedet, att de inte skulle vilja byta, och att det inte var känt något fall, då en same köpt mark och övergått till bondeliv.

Nybyggarna kommer

Genom Arndt har vi fått en målande beskrivning av levnadsförhållandena i Åre socken vid 1800-talets början. Det var inte lång tid därefter, som nybyggarna på allvar började tränga in i Täverdalens fjäll. I det följande skall samernas reaktion i det nya läget belysas genom korta skildringar av hur några av huvudpersonerna bland samerna agerade.

Anders Olofsson

I det föregående har nämnts att Anders Olofsson född 1842, sedan 1796 hade rätt till hälften av Bunner och Täveldals fjäll. Arndts reseberättelse är ett vittnesbörd om att han med stor myndighet och ekonomisk framgång bedrev sin renskötsel Han var sexman dvs. förtroendemän bland samerna och van vid att man visade honom respekt.

Hösten 1818 fick han så den upplysningen, att syn ägt rum i Täveldalen för ett nybygge åt Olof Jonsson. Hans svar blev att i januari 1819 tillsammans med brodern Nils skriva till landshövdingen och anhålla om att få behålla de ärvda rättigheterna inom området. Bröderna var tydligen väl medvetna om att staten önskade skapa nybyggen, och att deras ställning var hotad. De anförde därför som alternativ ett uppskov intill dess att avvitrningen var avslutad. Samtidigt erbjöd de sig att betala en fördubblad lappränta.

Påföljande år var Anders Olofsson i rätten i ett bagatellärende, som är intressant genom att det syns belysa rättsfrågornas roll för samerna. Samen Renander hade stämt sin svåger Fjellsten för att denne lagt beslag på en kopparkittel, som Renander fått av sin farbror Anders Olofsson. Fjellsten sade sig ha fått kopparkitteln av Renanders far, Nils Olofsson. Under rättegången framkom, att en annan same pantsatt kitteln hos såväl Anders som Nils Olofsson. Målet förklarades vilande för att man skulle kunna höra den, som förrättat boupptäckningen efter hustrun till den, som pantsatt kitteln. Målet kom ej upp mera. Det kan emellertid tas som ett exempel på att samerna lätt fastnade i tvister, handlade impulsivt och lät känslorna spela stor roll.

Anders Olofsson hade tydligen insett det oundvikliga med nybygget för Olof Jonsson och träffat en överenskommelse med denne om att dela slåttern vid Enbågen. Denne hade tidigare varit utarrenderad till norrmannen Pehr Olofsson i Kojdalen, som trots uppsagt arrende fortsatte att ta slätter vid Enbågen. Härigenom uppstod en tvist Anders Olofsson/Pehr Olofsson/Olof Jonsson. Man kan kalla det ett triangeldrama. Kärnpunkten i tvisten var om uppsägningen verkligen ägt rum och ej återtagits. Inför tingsrätten tillgrep Olof Jonsson det hårda argumentet, att Anders Olofsson var så gammal, att han inte visste vad han sade eller lovade. Målet förklarades vilande, och vid nästa rättegångstillfälle förelåg en förlikning. Norrmannen fick behålla större delen av höet men avstå från all vidare slätter. Olof Jonsson fick en mindre del av höet och den framtida slåttern. Anders Olofsson betalade ersättning till norrmannen. Vid nästa ting anmäldes, att Anders Olofsson överlämnat sin del av Enbågen till hustruns systerson Jon Andersson. Detta får väl tas som ett bevis på att Olof Jonsson inte varit ute i ogjort väder i sin argumentering om Anders Olofssons höga ålder. En månad efter det att Jon Andersson övertagit Anders Olofssons rättigheter fick Olof Jonsson landshövdingens beslut om att han fick fullfölja sitt nybygge, dock utan att inkränka på samernas rätt att utnyttja mulbetet på de områden, som ej var odlingsbara. Ett år senare bekräftade KMt detta beslut.

Anders Olofsson dog 1830, fyra år efter det att han överlämnat Enbågen till Jon Andersson. Enligt ett inbördes testamente från 1818 med hustrun i det andra giftet, skulle den kvarlevande få sitta i orubbat bo, dock med det undantaget att om Anders Olofsson dog först, skulle hans

brorson Anders Renander få 100 Rdr. Testamentet överklagades av Pehr Fjellsten, förmyndare för Anders Olofssons omyndiga "barn". Med "barn" avses tydligen barnen till Anders Olofssons avlidne son i första giftet.

Även denna rättstvist ger en inblick i hur samerna lät känslorna påverka och ändra deras beslut. Då testamentet företeddes inför rätten, visade det sig, att det fått ett icke bevakat tillägg. Enligt tillägget skulle Renander gå miste om sina 100 Rdr. Dessutom fanns ett i vittnens närvaro gjort muntligt tillägg, enligt vilket Anders Olofsson ansåg att barnbarnet Maria skulle gå miste om arv, medan däremot hans hustru önskade att Maria skulle få behålla sin arvsrätt.. Rättens utslag blev, att det ursprungliga och enda bevakade testamentet skulle gälla. Mot detta inlades vad av käranden till förman för barnbarnen. Jag har ej undersökt om vadet fullföljdes, men vid arvsskiftet efter Anders Olofssons änka blev frågan ånyo aktuell. Även denna gången ställdes barnbarnen åt sidan, tydligen till följd av ett formellt fel under rättegången.

Jon Andersson

Såsom nämnts i det föregående överlämnade Anders Olofsson rätten till Enbogen till sin hustrus systerson Jon Andersson. Detta skedde i Handöl 1825-07-11. Jon Anderssons släkt hade Mittådalen som centrum för sin bosättning. Han var fjällordningsman och hade tydligen en ledande ställning. Även efter det att han fått Enbogen, bodde han kvar i Mittådalen och hade Enbogen som en av sina utmarker.

Sedan Jon Andersson övertagit samernas rätt till Enbogen, blev han snart aktiv för att bevaka och utvidga denna rätt. I skrivelser och ansökningar till landshövdingämbete, avvitringsrätt och häradsrätt stred han för att få ett nybygge och begränsning av Olof Jonssons rättigheter. Liksom sin företrädare Anders Olofsson arrenderade han ut slätter till en norrman. Detta ledde till en tvist med Olof Jonsson inför häradsrätten. Målet slutade med en förlikning i avvaktan på avvitringen, som ännu ej ägt rum. Resultatet blev nästan en upprepning av motsvarande tvist under Anders Olofssons tid. Norrmannen fick en del av höet, Olof Jonsson fick återstoden av höet och dessutom ett skadestånd av Jon Andersson samt bättre klarlagda gränser mellan områdena.

Avvitringsrätten tilldelades Jon Andersson Enbogen 1834, och detta beslut höll sig, då ägodelningsrätten efter alla överklaganden satt punkt för avvitringen 1841. Jon Andersson dog 1854 och hade då redan tidigare överlämnat Enbogen till sin son Lars Jonsson.

Nils Olofsson

Nils Olofsson var född 1758. Såsom nämnts inledningsvis övertog han halva rätten till Bunner och Täveldals fjäll 1803 och kom således att dela denna rätt med sin broder, Anders Olofsson. Han hade tidigare bott i Åre fjäll och 1788 drabbats av den olyckan att förlora tre barn i kopporna.

Ar 1816 började han bygga hus för ett nybygge i Täveldalen på den plats, som senare kallats Övervallen eller Gamla Storvallen. Genom den tidigare omnämnda reseberättelsen av Arndt vet vi, att det inte tidigare förekommit, eller i varje fall varit mycket ovanligt, att samer slagit sig ner som nybyggare. Två förklaringar kan tänkas till att Nils Olofsson tog detta steg. Den ena är att han inte orkade med nomadlivet och hoppades kunna klara sig bättre som bonde. Den andra är att samerna var väl medvetna om statens intresse för nybyggen och förstod, att det inte skulle dröja länge, förrän avvitringen skulle nå Åre. Det kunde då vara taktiskt klokt att ha ett nybygge, innan några andra kom till området.

Redan påföljande år kom den förste, Olof Jonsson. Denne valde för sitt nybygge Enkroken, där han omedelbart började bygga. Nils Olofsson hade i slutet av 1816 lagt in en ansökan om att få anlägga ett nybygge. Denna ansökan gick förlorad, varför han gjorde en ny i mars 1817. Sommaren 1818 kom Olof Jonsson med sin ansökan, och därmed började striden om rättigheterna.

Nils Olofsson dog redan 1819, och hans rätt övertogs av hustrun, Lisbet Tomasdotter. Hon överlät snart ansvaret på sonen Anders Nilsson Renander.

Hon levde till 1839.

Lisbet Tomasdotter hade 1835 en piga, Lisbet Olofsdotter, som drunknade. Kan denna vara den finntöka, som gett namn åt Finntöknäset?

Anders Nilsson Renander

Anders Nilsson Renander var född 1796. I dopboken finns han 1812, då han således var 16 år gammal, antecknad som dopvittne. Detta förekom även vid några andra tillfällen, och han kallades då för trivialist. Detta visar, att han studerade vid Frösö trivialskola och således fick en utbildning utöver den vanliga. 1820 gifte han sig med Karin Jonsdotter och var då bosatt i Oviken, där han i husförhörslängden antecknades som fattig.

Vid tiden för giftermålet hade han fått börja hjälpa sin moder att ta hand om boplatsen i Tävelaldalen. Samtidigt fick han två mål i tingsrätten. Det ena var den i det föregående omnämnda tvisten om en kopparkittel. Det andra målet gällde 49 renar, som ej blivit upptagna i boupptäckningen efter fadern, Nils Olofsson. Detta mål slutade med en förlikning, där renarna delades mellan Renander, hans moder och tvenne systrar, så att Renander och modern fick vardera en tredjedel och systrarna delade återstoden. Påföljande år träffade han och fick i rättens protokoll inskrivet en överenskommelse med Olof Jonsson om att de skulle dela slåttern i Tävelaldalen lika.

Sex år senare, 1827, kom KMts utslag på samernas klagomål över att Olof Jonsson slagit sig ned på deras gamla område. Det innebar att Olof Jonsson fick fortsätta sitt nybygge, och att de i området bosatta ännu under lång tid själva skulle finna gränsen för rättigheterna. De motsättningar som fanns, var dock inte större, än att Olof Jonsson och hans inhysesman Sven Larsson samt Jon Andersson i Enbogen, alla tillsammans med sina hustrur, var dopvittnen då Renander samma år döpte sin son Olof.

År 1831 kom avvittringen igång på allvar i Täveldalens fjäll. Renander kunde då anmäla att det nybygge hans far påbörjat nu omfattade en tvåvånings stuga., stall, fähus, foderbod och vedskjul. Han kunde vidare meddela, att Olof Jonsson placerat sin broder i dessa byggnader, men att Enkroken borde räcka för Olof Jonssons behov

Två år senare, då bodelningen skulle ske efter Renanders farbror, Anders Olofsson, framkom uppgifter, som visar att Renander var ett problem för omgivningen. Farbrodern och hans hustru hade i sitt testamente 1818 skrivit, att Renander skulle få 100 Rdr. Tre år senare gjorde Anders Olofsson ett tillägg till testamentet, att "Anders Renander ej får tillgodonjuta de 100 Rdr som lovat är, så vida han ej hunnit till den tjänst och den heder han trott sig kunnat komma utan i det stället förfallit och felat i hopp vi oss om honom gjort",

Påföljande år, 1834, fick Renander följande svar från landshövdingämbetet på sin ansökan om att få anlägga nybygge: "Resolution. Enär detta mål muts mutandis meddela". Hur reagerade Renander? Satt det kvar tillräckliga kunskaper i latin från trivialskolan för att han skulle veta, att det skulle stå mutatis i stället för muts? Visste han att de latinska orden betydde: sedan det

ändrats, som bör ändras. Jon Andersson fick samtidigt svar på sin ansökan med besked om att den skulle insändas till avvitringsrätten, samt att han skulle återkomma då denna avgivit sitt yttrande. Varför fick inte Renander samma behandling? Kan det vara så att han prålat med sin lärdom, och att man nu ville ge honom svar på tal?

År 1843 blev Renander antagen som åbo i Lilleveldalen. Därmed borde hans ställning ha varit tryggad. Dottern Lisbet gifte sig med drängen Pär Jonsson hos länsmanen i Undersåker, och de flyttade upp till Storlien. Efter några år kom de till Lilleveldalen, där Pär blev arrendator hos sin svärfar, och efter dennes död övertog hemmanet, antogs som åbo 1861 och fick skatteköpbrev 1864.

Renander dog 1865 i Storvallen. (Det är äldsta användningen jag sett av detta namn), Han hade då under många år varit antecknad i husförhörslängden som slösaktig och fattig. En sådan anteckning var ovanlig. Däremot finns det många anteckningar om att samer var förmögna eller mycket förmögna.

Renander var förmodligen begåvad och hade goda förutsättningar. Detsamma gällde tydligen inte för hans dotter Lisbet. I husförhörslängden står att hon hade "svag kristendoms kunskap och usla naturgåvor". Detta kan inte ha underlättat hennes kontakter med omgivningen. Om en person, som är otrevlig, finns i bygden ännu det talesättet: Du skäller som Finn-Lisbet. Detta säger kanske något om hur relationerna var.

Kjell Bengtsson